

Birikim Tarzı ve Zihniyet Dönüşümü: Sabri F. Ülgener ve Ayşe Buğra Işığında Türkiye'de Yeni Kapitalizm (?)

Özlem Kırılı*, Cem Mehmet Baydur**

Özet

Bu çalışmada Türkiye'de birikim ve sermaye sürecini anlamaya yönelik -aşağı yukarı 50 yıl ara ile yazılan- iki düşünür ve onların eserlerine odaklanılacaktır. Farklı zamanlarda yazılan eserlerin ve isimlerin incelenmesi çok uzun bir tarihsel süreci bakabilme ve en önemlisi de Türk toplumunu siyasi ve ekonomik yönden analiz edebilme imkânı vermektedir. İsimlerden ilki Sabri Ülgener ve onun bu konudaki en temel eserlerinden biri olan *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, diğeri de Ayşe Buğra ve Osman Savaşkan'ın *Türkiye'de Yeni Kapitalizm- Siyaset, Din ve İş Dünyası*. Her bir isim ve eser Türkiye'deki sermaye birikim sürecini anlama çabasının yansımasıdır. Her bir ismin bazı yorumlarda hemfikir olduğu; bazı hususlarda farklılaştığı görülür. Ortak noktalar ise zihniyet, din ve siyaset arasındaki derinlere nüfuz etmiş kopmaz bağ ve değişmesi zor birlikteliktir. Ülgener zihniyet meseleleri üzerinden Türkiye'deki kapitalizmin gelişimini değerlendirirken, Buğra dışı açılmış siyaset ve din arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinden Türkiye'deki kapitalizmi anlamaya çalışıyor. Bu çerçevede çalışmada her iki ismin görüşleri üzerinden Türkiye'de kadim bir tartışma olan "Türkiye kapitalistleşebilir mi?" ya da "Neden kapitalistleşemez?" tartışmasına "Yeni ve farklı bir yorum yapılabilir mi?" sorusuyla odaklanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Zihniyet, Dönüşüm, Kapitalizm, Siyaset, Din.*

JEL Kodları: B2, B22, B23

The Style of Capital Accumulation and Change of Mentality: New Capitalism in Turkey in the Light of Sabri F. Ülgener and Ayşe Buğra

Abstract

In this study will be focus on two important thinkers and their works to understand the capital accumulation in Turkey. There is a time difference of fifty years between the writers' works. The examination of the works and names written at different times allows us to look at a very long historical process. Thus, we analyse to the Turkish society, political life and economic structure. The first thinker is Sabri Ülgener and his main important works of the Intellectuality, the Intellectuals and Izm's (*Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*). Another important studies Ayşe Buğra and Osman Savaşkan's books: *New Capitalism in Turkey (Türkiye'de Yeni Kapitalizm)*. Two works of aim understand to the process of capital accumulation in Turkey. It is seen that Buğra and Ülgener agree on some points and also different point on some issues about Turkish capital accumulation. The common points of Buğra and Ülgener that in terms of capital accumulation are the network of deeply penetrated relations between mentality, religion and politics. Ülgener evaluate the development of capitalism in Turkey through the concept of mentality. Buğra sees the interrelationships between politics and religion as capital. In their analysis consideration globalization process. Both names are looking for answers to two old questions. Can Turkey capitalization? or why can't it become capitalist? Can a new and different interpretation be made to these old debates? Ülgener and Buğra can be considered as an effort to answer this old problem.

Keywords: *Mentality, Transformation, Capitalism, Politics, Religion.*

JEL Codes: B2, B22, B23

* Doç. Dr. Özlem Kırılı, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozlemkiri@mu.edu.tr.

** Prof. Dr. Cem Mehmet Baydur, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü. cbaydur@mu.edu.tr.

1. Giriş

Kapitalizm açısından ülkelerin ne kadar yol aldıklarını açıklama çabası sadece ekonomik düzlemde kurumsal gelişmelere, birikim süreçlerine ve maddi koşullara bakarak değil; toplumsal yapılar, kültür, din, ideoloji gibi maddi olmayan unsurların da dikkate alarak yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Gelişmiş kapitalist toplumların akılcı örgütlenme ve tercihlerindeki belirginlik, gelişmekte olan ülkelerde daha farklı kurum ve değerleri önemli hale getirmektedir. Kapitalistleşmemiş toplumlarda çoğunlukla maddi unsurların zayıflığına karşın, maddi olmayan unsurların ekonomik süreçlerde önemli belirleyici gücü olduğu görülebilmektedir. Örneğin din, ekonomik yapıların şekillenmesinde, bireysel düzlemde kararların alınmasında oldukça etkilidir. Bu çerçevede din toplumsal politik bir manzumeyi anlama çabası olarak bakılabileceği gibi, kurumsal bir çerçevede de bakılabilir. Gelişmekte olan ülkelerde bir diğer önemli ekonomik süreci belirleyici güç siyasettir. Bu ülkelerde çoğunlukla piyasa mekanizmasının zayıf olması, devlet kanalıyla ekonomik sistem ve yatırım süreçlerinin şekillenmesini zorunlu kılmaktadır. Ekonomideki ana değişim süreçleri yatırım ve birikim süreçlerinde gerçekleştiği için gelişmekte olan ekonomilerde kalkınma politikalarının belirlenmesinde ve izlenmesinde siyaset merkezi bir rol oynamaktadır. Siyasal kurumlar sadece piyasanın ana aktörü olmakla kalmamakta, aynı zamanda ekonomik aktörleri de şekillendirme amaç ve gücüne sahip olmaktadır. Bu amaç için kamu kaynakları ve bu kaynaklar aracılığıyla ortaya çıkan rantlar siyasal aktörlerin ekonomik süreçleri şekillendirmesinde elverişli araçlar haline gelir. Örneğin Türkiye'de siyasal rejim tartışmaları, siyasal sistemdeki değişiklikler, olumlu veya olumsuz siyasal beklentiler ekonomik süreçlerde, yatırım ilişkilerinde yakından etkili olmuştur. Siyasetteki beklentiler, demokrasi ve hukuk devletinin konsolidasyonu, her ekonomik sistemde belirleyici olmakla birlikte, Türkiye gibi ülkelerde daha yoğun hissedilmesinin nedeni devletin ekonomik süreçlerdeki ana belirleyici ve rant dağıtıcı konumda yer almasıdır. Bu durum inanç, felsefi düşünüş, ideoloji, toplumsal kesim açısından çok farklı grupların devletle bir şekilde dirsek temasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye’de kaynağın ve üretimin yani ekonomik değerın kısıtlı ancak ortaya çıkan pastadan çok fazla sayıda grubun yararlanmaya çalışması, daha sert ve daha çatışmacı bir rekabet sürecini de beraberinde getirmektedir. Bu çatışmanın en temel özelliklerinden birisi ideolojik tarafın, zihni süreçlerin de belirleyici olmasıdır. Sermaye hareketleri içerisinde bilinen bir ayrım olan İslam (Anadolu) sermayesi ve İstanbul sermayesi, bunların örgütlenmeleri ve dini kimliğin sermaye olarak ele alınması sadece ekonomik bir meseleden değil, Türk toplumundaki zihniyet ve ahlak mesellerinin eko-politiği ve dönüşümünü anlamak açısından önemlidir. Türkiye’de farklı görüntüler altında gözükten dini kimliklerin uzun bir tarihi ve çatışmalı bir tarihi olduğu dikkate alındığında, gelinen noktada sadece dini kimliklerin olduğu bir yapıdan değil, dini kimliklerin ekonomik güçlerinin daha çok belirginleştiği bir yapıya doğru geçiş söz konusudur. Türkiye’de Siyasal İslam ve yükselişi sonucu artan büyüme ve refah, alternatif kapitalizm ve model gelişimini umutlandırmıştır. Türkiye’de laik kesimin farklı İslami kesimler arasındaki devleti ve ekonomik yapıları kontrol etmesi; hatta her iki kesim içerisinde bile kendi içlerinde mücadelenin olduğu bir gerçektir. Bu iki kesimin belli bir ideal toplum modeli ve ideal toplumu gerçekleştirmede en etkili güç olan devlete sahip olma gibi ortak bir ülküsü vardır.

Ortaya çıkan kapitalizm ve ilişki ağı çok mu yenidir sorusu bu çalışmada temel sorulardan birisidir. Diğer bir ana soru ise Türk tipi kapitalizmden bahsedilebilir mi? Bir çok araştırmacının da iddia ettiği gibi kapitalizmin evrensel özellikleri olduğu kadar yerel, toplumsal özellikleri de vardır. Bu özelliklere göre Türk kapitalizmi kavramını nasıl kullanacağız ve de özelliklerini nasıl belirleyeceğiz? Türkiye’ye özgü bir kapitalist sistemin olup olmayacağını analiz edebilmek amacıyla, bir ölçüde geçmişe odaklanarak Ülgen’in görüşlerini ve bir ölçüde de daha yakın tarihe odaklanarak Buğra’yı incelemek faydalı olacaktır. Bu soruya anlayabildiğimiz ölçüde Türk toplumunun zihniyetinin ve ekonomik sisteminin değişip değişmediğini, Türk tarzı yeni bir kapitalizmin gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamış olacağız.

2. Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Ekonomik Yapı

Ülgener, iktisadi süreçleri açıklarken tarihin ve toplumsal yapıların dikkate alınması ve maddi olmayan unsurların iktisadi yapıda etkisinin gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgular. Ülgener’e göre iktisadi olaylar sadece maddi temeller üzerinden ele alınacak toplumsal meseleler değildir. İktisadi gelişme ve büyüme maddi elle tutulabilir iktisadi şeylerden, iktisadi olmayan soyut kavrama kayan bir alandır. Bu alan toplumsal zihniyet, kültür veya ahlak felsefesinden bağımsız değildir. Ülgener’e göre kapitalizm bir kapital yığını ya da sadece hususi mülkiyetten serbest rekabetin cari olduğu bir hukuk nizamı demek değildir. Buralarda tarihin ihmal edilmemesi lazım gelen unsurları olmakla beraber, kapitalizm için asıl önemli olan, bir kapital yığınının her türlü şahsiyetten tecrit edilmiş olan harici maddi zaruretleri değil, tersine düşünen ve irade sahibi olan insanın zihniyetidir. Ülgener ekonomik süreçlerde zihniyetin sadece kapitalizmle sınırlı tutulamayacağını, daha önceki ve farklı ekonomik sistemlerde de etkili olduğunu iddia eder. Harici teknik yapı ve

hukuki nizamın gerisinde, manevi ve fikri mahiyette olan bir zihniyet yapısı söz konusudur ve bu yapı değişmesi zor bir alanı işaret eder (Ülgener,2015:228-37). Öyle ki sermaye ve araç sıkıntısı çözülsün bile, insan zihniyeti değişmediği sürece ekonomik sistemin değişimi mümkün olmayacaktır. Zihniyet kapitalizm veya gelişmenin tam ortasında yer alır. Zihniyeti şekillendiren en önemli toplumsal müessese ise dindir (Ülgener,2018a:47).

Ülgener’in peşinde olduğu gerçek, insanı yaşadığı toplumun içerisinde analiz edebilmektir. Toplumsal bir birim olan insanı sosyolojik bağlamda ele almak için Max Weber’e başvurur¹. İnsan davranışının toplumu dikkate alan amaçlara yönelik olduğunu söyleyen Ülgener, “Zihniyet nedir? Belli bir an veya çağın zihniyeti var mıdır?” sorularına cevap arar. Ülgener’in düşüncelerinde tabiatın sürekli olması gibi toplumların da sürekli olduğu; kültürel, ideolojik ve ahlaki bir yapı olarak sahip olduğu zihniyetin de sürekli olduğu vurgulanır.

Ülgener’in anlamak istediği insanların (ister tüketici, ister sermayedar, ister yönetici) değer yargıları, hükümleri ve tercihlerinin toplamını belirleyen şeylerdir. Burada belirleyici olan unsurlar fikir, düşünce veya ideoloji olarak adlandırılabilir. Bir toplumda kısmen veya tamamen egemen olan, doğruluğuna inanılan ve davranışları büyük ölçüde şekillendiren düşünce ve semboller ideoloji/dünya görüşü kavram şemsiyesinde birleştirilebilir. Ülgener topluma hakim olan ideolojiyi veya zihniyeti açığa çıkarmaya çalışan bir düşünür olarak, dünya görüşünün davranışlara olan etkisini anlamaya çalışır. Ülgener’e göre ezberlenmiş maksimler devrin zihniyetinin yansımasından başka bir şey değildir. İktisadi zihniyet bir bakıma toplu bir bütün halinde esasen bilince ve bilinçaltına yerleşip sinmiş olan telkinler manzumesinin (dünya görüşünün) bir sonucudur. Ülgener’in dünya görüşü ve kültür dediği şey ideolojiyle yakından ilişkilidir, onun parçasıdır (Ülgener,2017:28-38) ve davranışlardan giyime kadar belirleyici olabilmektedir. Her çağın farklı bir zihniyeti/ideolojisi vardır. Her ideoloji kendisine uygun şekil ve formlar yaratarak var olur. Kapitalizmi yaratan da bu zihniyettir. Ülgener bu zihniyeti bazen edebi metinlere, bazen dini metinlere bakarak bazen de kapitalizmin ideal tiplmesiyle gözlemleri arasındaki farklara bakarak keşfetmeye çalışır. Ülgener ve Buğra bu noktada hem birbirine benzemeye hem de farklılaşmaya başlar. Buğra her politik tercihin farklı bir birikim sermaye modeli olduğunu iddia ederken bu sermaye modelinin arkasındaki düşünceyi analiz etmek için anket yapar. Bu anketlerde Buğra Türkiye’deki yeni kapitalizmi anlamak isterken iş adamlarıyla mülakattan, siyasal düzenlemelere kadar geniş bir alanın zihniyet ve ideolojisini sermaye

1 Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde batı toplumlarında kapitalist ekonomik birikimin gelişimi ile zihniyetin gelişimi arasında güçlü bir ilişki olduğunu kanıtlamaya çalışır. Weber Hristiyanlığın bu kollarının gelişmesinin kapitalist ekonomik zihniyetin gelişmesinde temel dinamiğini oluşturduğunu; zihniyetin, dinin ve ahlaki esasların oluşmasına imkân verdiğini iddia etmiştir. O’na göre Protestanlığın iki önemi kolu olan Kalvinizm ve Püritenizmin batıda gelişimi ile kapitalist süreç desteklenmiştir. Ortaçağda hiç kimsenin saygı göstermediği kar ve birikim kavramları reform ve Rönesans süreçleri ile beraber, kapitalizmin oluşumuna zihinsel destek sağlamıştır. Rasyonel düşünce sadece teknik ilerlemeyi getirmemiş, zihniyet dönüşümü ve bir ekonomik sistem olarak kapitalizmin gelişimine yol açmıştır. Daha geniş bilgi için bkn. Weber, M. (1985) **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çev.Zeynep Aruoba), İstanbul: Hil yayınları.

birikimi açısından araştırır. Ülgener'in Buğra'dan farklılaştığı noktaysa mülakat sürecini sorunlu gördüğü için sanata yönelmesinde belirginleşiyor.

Ülgener dikkatli kullanmak kaydıyla çağın ve çevrenin zevk ve tercihlerine dışa dönük haliyle ifade biçimi kazandıran kaynakların (yerine göre şiir, roman, hikâye, notlar ve hatıralar) zevk ve tercihlere ulaşmada yardımcı olabileceğini kabul eder. Ülgener sanat tarihçisi gözüyle hedef bir bakıma sanat eserinin özüne varmaksa, bir başka yönüyle de siyasi, sosyal ve ekonomik tarihin büyük çalkantılarına varmanın yolu ve yorumu olarak onu kullanmak ve değerlendirme olduğunu düşünür (Ülgener,2017:39-53). Bu onun kavramları ve durumları açıklamasında dolaylı yöntemleri tercih ettiğinin güzel bir örneğini sunar.

Ülgener'e göre klasik edebiyatımızın en önemi eserlerinden biri olan terkibi bentler ekonomik-politik zihniyet, merkez çevre ilişkilerini ve dünya görüşlerimizi gösteren önemli birer kaynaktır. Ülgener, Bağdatlı Ruhi ile Ziya Paşa terkibiyle -300 yıllık bir farkla- Osmanlı toplumundan itibaren 1980'lere kadar Türk toplumunu ideolojik, siyasal ve ekonomik olarak anlama çabasıdır. Ülgener'in derdi Ziya Paşa ve Bağdatlı Ruhi ile iki ayrı çağın dünya görüşlerini ortaya sermektir. Ruhi'yi okurken valisinden defterdarına ve türlü tarikatlara kadar maddi ve manevi nüfuz sahiplerinin (siyaseten güçlü²) yörenin rant ve gelir kaynaklarına el koyan yarı asyatik-feodal bir konak ve malikane düzeni (rant kapitalizmi demek de yanlış olmayacak) ile karşı karşıya olduğumuzu görüyoruz (Ülgener,2008:29,46). Ruhi ve Ziya Paşa'nın ekonomik ve siyasi bakış açısı farklı mekânlarda, zamanlarda, farklı usullerde de olsa devam etmektedir. Ülgener "iki devir ve iki terkibi bent" ile aynı zihniyeti vurgulamaktadır.

Terkibi bentlerin gösterdiği diğer şey siyasi veya ekonomik rantların ekonomik sistemin vazgeçilmez parçası olduğudur. Ruhi ve Ziya Paşa farklı mekânlarda, zamanlarda ve farklı usullerde de olsa rant paylaşımına dikkat çekiyor. Egoizm, kazanç, hırs gibi her toplumda bulunan duyguları sadece kapitalist zihniyete mal etmek doğru değildir. Her ekonomik sistem insana tabidir. Fakat kâr gayesi her toplum ve zihniyette de varlığını korumuştur³. Toplumun yapısını veya siyasal örgütlenme biçimini irrasyonel ve rasyonel kazanç yolları arasında seçime zorlamıştır. Ekonomik zihniyet dinamik-statik, akıl ve mantık, gelenek-görenek arasında yol alırken tek bir zihniyetten bahsedilmese bile ideal tipler yardımıyla zihniyetin ortaya konulabileceğini göstermeye çalışır. Örneğin Bağdatlı Ruhi'ye göre bir mevkiye adam atarken yapılan değerlendirme, başarı ve hizmetten çok, kişinin kimi tanıdığı, soyu soppu göz önüne alınmaktadır. Nüfuzlu birine veya tarikata yakın olmak iş bitirmek için önemlidir. Hatta hırka ve post sahibi olmak halk arasında çok daha nüfuzludur. Ruhi prekapitalist, yarı feodal bir toplumda yaşasa da birikim ve birikim sürecinde toplumun örgütlenmesi ve zihniyetini gösteriyor olabilir. Rant dağıtımı siyasete ve örgütlenmeye bağlıdır. Ülgener'e bakıldığında taşradaki rantları tarikat-ağa bey gibi yerel otoriteler kontrol ederken Ziya Paşa örneğindeki gibi, sanayileşmemiş ve

2 Yazarın vurgusu

3 Kâr kavramının dönüşümünü görmek için bakınız, Ülgener: 2017: 219-220.

dağılan imparatorluk merkezinde makam ve mevkiyle rantın belirlendiği ve dağılımının kontrol edildiği görülmektedir. Sermaye birikimi, girişimcilik gibi faaliyetlerden ziyade siyaset ve idari noktalarda kilit noktaları tutanları tanımak, Ülgener’e göre gelenekçiliğin yansımasıdır.

Ülgener maddi, özellikle bu maddi dünyaya yön veren manevi, ahlaki, dini nedenler olarak Türk kalkınma ve birikim sürecini anlamaya çalışırken, tarihsel bir yöntemle, siyaseti, ekonomiyi ve zihniyeti sorgular. Yaşanılan sıkıntıları ve kapitalistleşememeyi sorgularken “Neden böyleyiz? Neden böyle davranıyoruz?” sorularını anlamlandırmaya çalışırken tarihsel süreçte siyaset mekanizmasının ve en önemli ideolojik kaynak olarak gördüğü İslam dininin dönüşümüne de dikkat çeker. Ülgener’e göre Türk ve İslam toplumları büyüdükçe her açıdan siyasal otoritenin ağırlığı ve denetimi artmış, bu ise müdahaleci ve siyaset merkezli bir ekonomik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ülgener’de siyaset mekanizmasının müdahalesi, ahlak ve felsefe açısından kökenleri beşeri iradenin yeterliliğine ve İslam’ın iki farklı koluna indirgenerek açıklanır. Bu ayrım İslam felsefesinde cebriye ve kaderiye ekollerine inen derin bir tartışmayı da beraberinde getirir. Cebriyenin (determinizm) beraberinde getirdiği mutezile felsefesi, insanı her konuda yeterli ve müdahaleci görür. Ülgener’e göre siyasal otorite ve müdahalecilik esasının köklerini mutezile felsefesinde aramak ve bu felsefeye Aristo’nun tesirlerini anlamak gerekir. Ayrıca siyasal otoritenin etkisini arttıran, bu zihniyet faktörünü destekleyen, akılclığı azaltan, Melamiliğin toplumun üst katlarından aşağıya doğru inmesinde etkili olan ve İslam’ın içe dönüş sürecinde ciddi bir etkisi olan Emevi etkisine/dönemine bakmak gerekiyor. Siyasi kontrollerle birlikte, giderek artan ayin, ibadet ve batını unsurlar İslam’ın şekli olarak yorumlanmasında ve Müslüman toplumların akılclıktan uzaklaşmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur (Ülgener, 2015: 55-90).

Öncelikle İslam’ın okunup değerlendirilmesinde ve yaşanmasında başlayan değişim süreci, İslam’ın uzun süre bayraktarlığını yapan Osmanlı toplumunu ve devlet yapısını da etkilemiştir. Toplumsal dinamikler içerisinde kabaca siyaseti, gücü elinde tutan; değerleri, ahlaki kodları şekillendiren; ideolojiyi biçimlendiren küçük bir toplumsal kesime (merkez) karşı, kendilerine sunulan değerler silsilesini kabul etmeye istekli/isteksiz geniş bir halk kesimi (çevre, taşra) şekillenmiştir. Taşra, değer ölçüleriyle geniş bir rant tabanı üstünde feodal (veya benzeri) bir yapıyı andırır. Merkez farklı toplum katmanlarını içerir ve bürokratlaşma en temel özelliğidir. Bu yapı Osmanlı’nın ilk zamanlarından itibaren yavaş yavaş şekillenmiş ve neredeyse hiç değişmemiştir. Birinde eşraf, ayan ve tarikat karışımı yarı feodal-yarı rütbeli bir üst sınıfın başını çektiği kesim iktidarı şekillendirmiştir. Diğerinde yer ve zamanına göre kaftanlı ve kürklü, apoletli, kordon ve sırma işlemeli ve redingotlu bürokrat kesim hâkimdir. Her iki kesimin yükselme ve mesafe alma yolları farklıdır. Merkezde bilinen yollar nüfuz, göze girme, intisap; Feodal düzenin hiç değişmeyen kuralları soyluluk, asil ve nesep. Taşrada din, batını çevresi ağır basan tarikatlar önemli hale geldikçe, geniş bir yanaşma halkası ve bir din ve tarikat aristokrasisi oluşmaya başlamıştır. Yukarıya ve zirveye açılan kapının, hele soy-sop dışına ısrarla kapalı tutulduğu bir ortamda, tarikat basamaklarında üste tırmanmayı başaranlar ve yanaşmalar için kısmet kapısının

açık olduğunun bilinmesi sistemi beslemiştir (Ülgener, 2008:34-35). Merkez taşrada büyük rantları dağıtırken, yanaşma ya da bir mescit kapısında bekleme, ranttan çok cüzi bir pay almanın yolu olarak görülmüştür. Merkezdeki bürokrasi kaynak birikiminde bürokrat harcı denilen rüşvet yoluyla pay alırken; nasb, ihsan tevcihde merkezde rant dağıtmanın farklı yolları söz konusudur.

Kısmetinde ne varsa günü gününe yiyip geçinen köylü kesiminin, türlü imtiyazlara sırtını verip yarından emin bir huzurla çalışan lonca esnafının ve kaderini politik şansa, irrasyonel spekülasyona bağlamış olan rantıye ekonomisinin ne Weber'in ne de Ülgener'in arzu ettiği kapitalizmle ilgisi yoktur. Ülgener'in günümüz Türk ekonomisi için de geçerli olabilecek -ki buna rant ekonomisi denilebilir- çok ciddi bir saptaması vardır: Maliyet ve prodüktivite hesabının yapılmaması ve bu hususun hem devlet hem özel sektörde geçerli olmasıdır. Günümüzde bütün az gelişmiş ekonomilerde servet ve refah yaratma arzusu son derece şiddetli olmakla beraber kıt kaynaklar karşısında bunun prodüktiviteyi yükseltmekle mümkün olacağı pek az anlaşılmış bir hakikattir (Ülgener, 2008:61). Hala baraj, fabrika ve yol gibi yatırımlarla kalkınma ve gelişmenin sağlanabileceği ciddi bir politik saplantıdır. İsrafçı ve gösterişe bağlı tüketim, sadece tüketim tarafında değil fırsat buldukça üretim ve yatırım tarafında da ağırlığını hissettirir. Kamu ve özel kesimin bu tür yatırımları bol miktarda yapmaya devam etmesi ise çelişkidir (Ülgener, 2008:76). Rant ekonomisini teşvik eden enflasyon ve şahsi, siyasi veya dini ilişkilerle işleri yürütmek, hesaplı/planlı bir birikim süreci önündeki ideolojik engeller olarak hala maliyet ve prodüktive hesabının önünde durmaktadır.

Kapitalizmde önemli olan kapitalistler olduğuna göre kapitalist ve sermayenin özelliklerine baktığımızda hem Ülgener'de hem de Buğra'da bazı kesişmeler söz konusudur: Ülgener'e göre "iş adamlığının neresindeyiz?" sorusuna verilen cevap üç ayaklı: Kararsız olması, yüksek kâr peşinde koşması ve spekülasyonu sevmesi (Ülgener, 2008: 63-82). Bu ölçütlerin bugün de varlığını koruduğunu söylemek mümkündür. Sermaye birikiminde alanlar çeşitlense de siyasetle belirlenen alan hala ilk sıralardadır. Özelleştirme gibi gözükken birçok alan, iş kolu, yeni bir kamulaştırma altında, giderek taşeronlaşan örgütlenme dinamiğinde yeniden ortaya çıkmaktadır. Bu iş alanının ortaya çıkardığı iş adamı tipinin de geçmişle kıyaslandığında değiştiğini söylemek mümkün değildir. Bu noktada Şevket Pamuk'un Türk ekonomisinin 200 yıllık değerlendirmesinin ışığında uzun vadeli bir düzenli büyüme eğiliminden ziyade yatırım, iktisat politikaları, dış alemdeki konjonktür değişmelerine duyarlı bir ekonomik yapı değerlendirmesine ulaşması şartırtıcı değildir (Pamuk, 2018:4).

Ülgener'in göstermeye çalıştığı zihniyet ve birikim modeli analizi 1600'lü yıllardan 1980'lere kadar olan bir süreyi kapsamaktadır. Buğra ise Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ve kapitalistleşme sürecini, özellikle 1980 ve 2000'li yıllardaki zihniyetin değişim geçirip geçirmediğini anlamaya çalışır. Buğra'nın, İstanbul ve Anadolu sermayesi arasındaki ayrımın gerçekte farklı olmadığı; benzer şekilde kapitalist veya sermaye sınıfı tartışmasının da anlamlı olmadığı düşüncesi, Ülgener'in düşünceleriyle benzerdir. Her iki ismin yöntemleri farklı olsa da, ekonomi ve siyaset arasında ayrılması zor bir birliktelik

olduğunu vurgulamaktadır. Ülgener’in Bağdatlı Ruhi ve Ziya Paşadan başlayarak 1980’lere kadar getirdiği analizi, Buğra 2010’lu yıllara kadar sürdürmektedir. Ülgener’in ve Buğra’nın aynı toplumsal ve ekonomik gerçekliği anlama çabaları Türk siyasal hayatı, ekonomik hayatı ve sınıf yapısını anlayabilmek için önemlidir. Türkiye’nin geçirdiği politik ve ekonomik değişimin hatta değişememenin analizi için Buğra’nın düşünceleri de yol gösterici olacaktır.

3. Buğra’nın Yorumuyla Türk Sermaye Birikimi veya Yeni Kapitalizm: 1980’lerden 2013’lere

Buğra, toplumsal ilişkilere hâkim olan iktisadi ve siyasal güçler ve bunları temsil eden kurumsal yapı veya zihniyetin değişime tabi olduğu düşüncesini kabul eder (Buğra ve Savaşkan, 2014:40-47). Polanyi’yi izleyerek piyasa toplumunun yayılması ve genişlemesi sürecinde siyasetin rolünü kurumsal bir çerçevede analiz etmektedir. Polanyi’de piyasaların inşa edilmesi ve bölüşüm düzlemi siyasal düzlemden ayrı analiz edilemez (Polanyi, 2007). Buğra kurumlara süreklilik açısından bakarken orada ve şimdi olanın bir tarihsel perspektifi olduğunu, geçmişten gelen mirasla dış koşulların ekonomiyi ve aktörleri şekillendirdiğini iddia etmektedir. Ekonomideki değişmelerin yarattığı gerginlik ve çatışmaların aşılmasında siyasetin rolünü, kültürle bir arada analiz ediyor. Buğra kitabında, 1990-2013 arasındaki son otuz yıllık dönemde Türk ekonomisi için dört soruya cevap aramaktadır. Küresel dünyada devlet piyasa ilişkileri ne ölçüde eskiyle ilişkili ve ne ölçüde değişmiştir? İş dünyasındaki çıkar gruplarına ne olmuştur? Siyasal İslam ile iş dünyası arasındaki ilişkiler nasıldır? Siyaset ile kapitalizm ve demokrasi arasındaki ilişki nasıl düşünülmelidir? İlk sorudan başlayarak Buğra devletin giderek artan müdahalesinin ve siyasetin giderek belirleyici faktör olduğunun altını çiziyor. Küreselleşen dünyada devletin ekonomiye müdahalesinin sürekli artması ve daha sonra gelişen ekonomilerde temel ekonomik faaliyetlerin ranta dayanması, Buğra’nın dört sorunu zihniyet kavramında toplamasının nedeni olduğu söylenebilir. Geç sanayileşen ciddi alt yapı yatırımlarına ihtiyacı olan Türkiye’de özelleştirmeyle başlayan ithalat rantlarından, büyük alt yapı yatırımlarına ve ortak kamu kaynaklarına kadar birçok alanda siyasal iktidar temel belirleyici faktördür. Toplum ve siyaset düşünseldir ve zihniyetten bağımsız değildir. Hatta Buğra’ya göre buradaki siyasal zihniyet dünyadaki ve ekonomideki gelişmelerden bağımsız değildir (Buğra ve Savaşkan, 2014).

Kapitalistlerin/firmaların güçlerini belirleyen ekonomik güçlerle bu güçlere şekil veren siyaset, kültür ve dış konjoktürün etkilerini anlamak kolay değildir. Siyasetin belirlediği toplumsal yapı içinde sınıfı veya örgütleri anlama çabası kurumcu diyebileceğimiz iktisadi ortaya çıkarırken, her toplumun kendi örgütlenmesine bağlı bir kapitalist ilişkiler ağının ortaya çıktığını görmek gerekiyor (Buğra ve Savaşkan, 2014: 22-28). Buğra’nın Ülgener’e en çok yaklaştığı noktalardan birisi de burasıdır. Değerlerin ve inançların anlamlandırılmasında, gerek onların insana davranışlarını nasıl etkilediği, gerekse bu davranışlardan kaynaklanan toplumsal sonuçların tezahürlerinde siyasetin rolünün

ne olduğu önemli bir inceleme alanıdır. Buğra, devletin toplumu biçimlendiren rolünü vurgulamakla kalmıyor, aynı zamanda iş dünyasındaki aktörlerin farklı siyasal eylem biçimlerini dikkat çekiyor. Bu aktörler Türkiye'deki yeni kapitalizm bağlamında siyasal güdümlü süreçlerde aktif rol oynamış, çıkar ve zihniyet ayrışmalarını etkileyerek iş dünyasının yeniden şekillenmesine katkı yapmışlardır (Buğra&Savaşkan, 2014:48-51).

Buğra, Türkiye'de siyasetin sadece klasik anlamda devlet ve kurumlarının işleyişi ve toplumdaki dağıtım süreçleri tanımının ötesinde, hatta daha belirgin bir özelliği olarak toplumsal mühendislik amacıyla olduğunu ve bunun da en önemli alanının ekonomi olduğunu vurgulamaktadır. Buğra'ya göre, devletin içinde belediyeler ve hükümetlerle beraber sivil toplum örgütlerinin bir arada faaliyet gösterdikleri küresel düzen ve ekonomik ve politik alanlarda özel ve kamu arasındaki ayrımın belirsizleşmesinde böylesi bir zihniyetin tezahürünü görmek mümkündür. Dünyada ve Türkiye'de neoliberal politikalara rağmen 1990'lardan itibaren siyaset ve ekonomi ilişkileri daha önce olmadığı kadar iç içe girmiş, piyasa ve ürün geliştiren firmalar kadar, devletin de piyasaları düzenleyici, kural koyucu ve denetleyici yapısı önemli değişimler geçirmiştir. Buğra'ya göre neoliberalizmin temel ekonomik önerisi devletin ekonomik kurumlarının özelleştirilerek sistemde ana aktör olmaktan uzaklaşması, devletin ekonomik süreçlerde sadece yön gösterici, gerektiğinde görünen bir yönünün olması, devletin boşaldığı ekonomik ve toplumsal alanlarda sivil toplum kuruluşlarının etkin bir şekilde kamusal rollerinin artması tezi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yapısal sorunlar nedeniyle tam olarak gerçekleşmemiştir. STK'ların önemi artsa da parti gibi siyasal kurumlar ve devletle aralarındaki ilişkilerin hacmi artmış ve içeriği de değişmiştir. Uluslararası örgütlerin savunduğu ve pek çok toplumun hayata geçirdiği politikalar arasında altyapı alanında kamunun özel yatırımcılarla yaptığı gelir paylaşım anlaşmaları, mal ve hizmet tedariki için kamu-özel STK ortaklıkları, eğitim, sağlık ve sosyal konut temini için özel şirketlere kamu kaynağı ayrılması gibi uygulamalar bulunuyor. Kamu sektörüyle özel ya da hükümetle hükümet dışı kuruluşlar arasında sınırların muğlaklaşması sonucu oluşan yeni kapitalist sistem, devletin, piyasanın ve sivil toplumun aynı kurumsal alanlarda bulunan farklı toplumsal aktörler arasındaki etkileşim modellerine kolay kolay tercüme edilemiyor. Bu nedenle STK'lar ile devlet arasındaki ilişkinin hem kamu kurumlarının ekonomik fonksiyonları hem de kamu kaynaklarının bölüşüm meselesi dikkate alındığında daha da arttığı söylenebilir (Buğra ve Savaşkan, 2014:130-154).

1950-70'li yıllarda kamu-devlet sektörü, planlamacı devlet yapısının ekonomik sorumlulukları üzerine alarak oluşturduğu sermaye birikim modeli, İstanbul sermayesini meydana getirmiştir. Bu sermayeyi oluşturan en önemli dinamik, siyasal gücü elinde tutan hükümetlerle kurulan yakın ve iyi ilişkilerdi. TÜSİAD neoliberal politikaların savunusunu yapsa bile, Özal'la başlayan küreselleşme ve özelleştirme sürecinin getirdiği reel finansal krizler yepyeni aktörlerin ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Yeni süreç, siyasal ve ekonomik yapıyı ve güç dağılımını değiştirmiştir. Neoliberal politikalar devletin yeniden düzenlenmesini zorunlu hale getirirken, piyasa düzleminde firma ve STK'ların, toplumsal kaynakları piyasada dağıtacağı beklentisi hâkimdi. Zamanın ruhuna uygun

olan bu beklentilerin gerçekleşmemesi, yapısal ve kurumsal düzenlemelerin yapılmaması, ekonomik açıdan yapısal sıkıntıları olan ve en küçük siyasal krizlerden etkilenen Türkiye ekonomisini iyice kırılğan bir hale getirdi.

Türkiye'de artan krizler ve dengesizlikler, 2002 yılında radikal bir siyasal refleksle Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (Ak Parti) iktidara getirdi. Ak Parti'nin söylem olarak kullandığı muhafazakârlık, din, demokrasi ve açıklık gibi kavramlar siyasal ve ekonomik alanı şekillendirmede hayati bir rol oynamıştır. Ak Parti'nin iktidara gelişinde 1980'lerden itibaren başlayan ama asıl olarak 1990'larda açık bir şekilde görünür hale gelen Siyasal İslam'ın dönüşümü etkili olmuştur. Buğra'ya göre 1990'lı yıllardan itibaren din ve muhafazakârlık, toplumsal ve siyasal düzlemin şekillenmesinde önem kazanmaya başladı. Sekülerleşme beklentisinin aksine, küreselleşmenin yarattığı ekonomik gerilimlerin beslediği ekonomik süreçler, siyasal bölünmüşlük ve neoliberal politikaların en büyük arzusu olan STK'ların güçlenmesi, hem bireysel hem de örgütlenme düzeyinde dini yeni güç haline getirdi. Politika-din-ekonomi üçlemesinin devlete ve toplumsal kaynaklara hâkim olduğu ölçüde gücü çığ gibi büyüyerek daha da arttı. Buğra dinin sürekliliğini dikkate alarak, önceki dönemin ezilmişlerinin din etrafında örgütlenme, toplumsal ve ekonomik çözüm arayışları olduğu ve bu süreçlerin bir network ağı olarak nasıl sermayeye dönüştüğünü gösteriyor. Genelde Türkiye'de Siyasal İslam'dan anlaşılan Kemalizme duyulan tepkinin parti veya siyasal düzleme taşınmasıdır. Ancak son süreçte sadece siyasal düzlemde değil, ekonomik yaşamda da önemli aktörler olmuşlardır. Buğra'ya göre iktidar değişimiyle birlikte dini örgütler seküler iş adamlarına göre ciddi bir ilişki sermayesi elde etmiş, parasal ve maddi boyutta etkilerini arttırmışlardır (Buğra ve Savaşkan, 2014: 92-102).

Ekonomi, örgüt ve örgütün arkasındaki tarikat yapılarına bakıldığında Siyasal İslam'ın ekonomik ilişkilere bakışı, para kazanmanın meşru olduğu ve bunun dinde yerinin olduğu; bireysel zenginliği hedeflemenin toplumsal refahı arttırdığı; piyasa süreci ve ticaretin İslam'la çelişmediği söylemlerini kullandığı görülür. Buğra, İslam kültürü ve normları çerçevesinde işleyen bir toplumun İslami çevrelerce benimsendiğinin altını çizer. İslami çevrelerin temel kabulleri ve arzu ettiği zaman dilimi asr-ı saadet yani Medine zamanıdır. Söylemin bu şekilde olmasına rağmen, sürecin işleyişi sadece bu boyutta kalmamıştır. Bazı durumlarda hayır-hasenat işleriyle, ileri düzeyde maddi çıkarlar dünyasının birbirine sarmalandığı ilişkiler söz konusu olmuştur. Söylemler ve eylem düzeyi kıyaslandığında belli amaçların gerçekleştirilmesinde dinin araç haline geldiği görülmüştür (Buğra ve Savaşkan, 2014:197-9). Buğra'nın göstermeye çalıştığı gibi "öteki ve biz" dışlaması bu örgütlerde politika geliştirmenin bir aşamasında önemli güç ve birliktelik duygusu sağlamış olsa da, zaman içerisinde farklılıklar keskinleşmeye başlamıştır. Ekonomik amaçların daha genel İslami amaçlar içinde sunulması İslami örgütlere ciddi motivasyon sağlamış ama beraberinde ciddi tehlikeleri de beraberinde getirmiştir. Weberci anlamda sabır, çalışma, disiplin, sözleşmeye bağlılık, birikim, gösterişten uzak yaşama gibi Protestan etiğın olup olmadığı tartışma konusu olan dini örgütler, kendi içlerinde taban ve tavan olarak tamamen ayrılmış ve bu ayrım iki farklı etik/ahlaki kodun da şekillenmesini beraberinde getirmiştir.

Tabanın sıkı bir şekilde şekilsel olarak dini kodlara bağlılığı esas iken, tavanın iktidar ve devleti ele geçirme ve gücü kontrol etme çabasında olduğu, 2016 darbe teşebbüsüyle ortaya çıkmıştır. Batını eğilimleri güçlü olan ve tabanda çok sıkı bir ibadet ve dini denetime tabi olan örgütlerin, tavana çıkıldıkça merkezileştiği, tavandan beklentilerin değiştiği sadece dini değil, ekonomik ve ciddi birer siyasal güce dönüştüğü görülmüştür.

Bu makale açısından Buğra'nın sorduğu en kritik soru: Özel sektör gelişiminin farklı ortamlarda kendini tekrar edişini ve siyaseten yaratılmış bir grup sermayedarın yerini başka ayrıcalıklı grubun almasını tarihi olarak yorumlayabilir miyiz? Buğra'ya göre tarih tekerrür etmez. Farklı çıkar grupları ve bunların birikim modellerindeki farklılıkları ve toplumsal talep farklılıkları çeşitli siyasal gerekleri ve örgütlenmeleri gerektiriyor. TUSİAD, TUSKON ve MÜSİAD olarak örgütlenen farklı yapıların talepleri arasında sonucun ne olacağı pek belli değildir. Türkiye'de devlet eliyle kapitalist yaratım süreci devam etmektedir. Tarikat veya benzeri kurumlar modern görüntüleriyle beraber farklı işadamları örgütleri olarak ortaya çıkmakta, ekonomik faaliyetlerini arttırmaktadır. Buğra, dini kimlik ve sermaye ilişkisini güven kavramı üzerinden ele alırken, kapitalizm ve İslam arasında bir uyumsuzluk olmadığını altını çizmekle birlikte, politik tercihlere göre farklı bir kapitalizm türünün çıkabileceğini vurguluyor (Buğra ve Savaşkan, 2014: 243-252). Tabi Buğra ve Savaşkan'ın kitabının 2013 yılında yayımlandığı ve Türkiye'de 1980 ve özellikle 2000'lerden itibaren meydana gelen değişimler dikkate alındığında bu düşüncelerin biraz daha revize edilmesi gerekmektedir. Buğra iktidar ve tarikatlar arasındaki gerilimi 259-262 sayfaları arasında analiz etse de, kitabın yayımlanmasından sonra gelen 2016'daki darbe girişiminin açığa çıkardığı tarikatların üretim, birikim, sermaye işleriyle uğraşmalarının dışında; yargı, askeriye, emniyet ve üniversitelerde örgütlenmesinin yoğunluğunun boyutlarını ve başka bir ideolojik amacı olduğunu görememiştir. 2016'daki darbe girişimi sonrası bu yapıların sadece dini bir güç olmadığı, kontrol edilmesi güç ekonomik yapılar haline geldiği ve siyaseti belli bir perspektiften şekillendirmeye çalıştıkları görülmüştür. Dolayısıyla bu süreci yeni bir ekonomik sınıfın ortaya çıkışı olarak görmek ve bunun modernleşme çabalarına olumlu bir katkı olduğu gözüyle bakmak zorlaşmaktadır. Din, siyaset ve iktidar sürecindeki merkezileşme ve otorite eğilimlerinin derin köklerine bakıldığında, Ülgener'in vurguladığı ekonomik, siyasal ve zihniyet süreçlerindeki otorite ve güç ilişkilerinin modernleşme adı altında yeniden kendilerini tekrar ettiğini söylemek daha makul olacaktır.

Her ne kadar Buğra'da siyasal İslam modernleşme çabaları olarak yorumlansa da, Ülgener'in vurguladığı gibi kapitalizm bir zihniyet dönüşüm meselesidir. Rant ağırlıklı Türk ekonomisinde tarikatlar sadece siyasal olarak örgütlenme düzleminde kalmamakta, gücün merkezi olan devleti de ele geçirerek yeni bir toplum mühendisliğini amaçladığı dikkatten kaçmamalıdır. Özetle dini örgütler olan tarikatlarda bu durum daha bariz ortaya çıkmaktadır; şeyden şaha geçme meselesi, bir kemiyet meselesi geldiğini kendi tarihimize bakarak da görebiliriz. (Ülgener, 2015;40) Otorite merkezi tasavvufla beraber soyut bir düzlemden somut bir düzleme, günümüzde de iş ve üretime kadar inmiştir. Dün Ülgener'de olduğu gibi, bugün Buğra'da tarikatların davranış kalıplarından kurumsal

çevreyi dolayısıyla devleti hatta toplumu kontrol etmede artan etkilerini büyütme için çabaladıkları söylenebilir. Bu çabalar birikim, büyüme ve ekonomiyi etkilemektedir; geçmişte olduğu gibi gelecek dönemi de etkileyecektir. Bize değişim, zıt ideolojiler veya sınıflar olarak sunulan analizlerle kurumların ve zihniyetlerin kopamayacağı iddiasını dile getiren Fukuyama'yı bu noktada hatırlamak isteriz (Fukuyama, 2012:28). Ülgener'in vurguladığı değişen ve değişmeyenler noktasında, devlet eliyle kapitalizmin yaratılmaya çalışıldığı düşüncesini Buğra'da görmek mümkündür.

4. Sonuç

Ülgener'e göre toplumların gelişme ve değişme süreci içinde kalkınma veya kapitalistleşme aşamalarına bakıldığında modern ve geleneksel ölçütler birbirine karışmıştır. Birikim veya gelişimin istenilen hızda tahakkuk edip etmeyeceği, sermaye veya yatırımlar bir tarafa, tarihsel veriler, dinamikler, görenekler, otorite ilişkileri ve oluşan zihniyet ve ideolojik yapıya bağlıdır. Ülgener'e göre ülkedeki birikim arttıkça insan ve düşüncesi değişir. Bu değişimin, geçmiş değerlerle kapitalist değerleri bir araya getirerek yeni bir sermaye sınıfı ve yeni bir işçi sınıfı oluşturması gerekir. Ülgener ideal kapitalizmle fiili kapitalizmin özelliklerini kıyaslayarak bir tarih değerlendirmesi yapmaktadır.

Buğra, İstanbul burjuvazisi ile İslam sermayesi arasındaki ayrımın farklı görünse de her iki tarafın birikim süreçleri açısından benzer olduğunu iddia eder. Kapitalist veya sermaye sınıfı tartışmasını Ülgener'le benzer bir şekilde yürütür. Buğra'nın geliştirdiği kavram seti, üretim için örgütlenme (holdingler, büyük şirketler) ile siyasal örgütlenme (odalar, işadamı örgütleri, siyasi partiler) arasındaki ilişkileri sermaye kabul etmekte, özellikle 1980 ve 2000'li yıllara bakmakta ve Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ve kapitalistleşme sürecini anlamaya ve yorumlamaya çalışmaktadır. Siyasal örgütlenme ve birikim süreci arasında birebir ilişki kuran Buğra için Siyasal İslam farklı bir örgütlenme ve birikim süreci olarak Türk modernleşmesinde yerini almaktadır. Buğra'nın da belirttiği gibi sermaye birikimi küreselleşen dünyada devleti (rant ekonomisi) önemli kıldığı ölçüde siyaseti merkeze taşımıştır. Buğra ve Savaşkan Siyasal İslami akımda öne çıkan tarikat iş örgütlerini yakından incelemişlerdir. Siyasal İslam ve tarikatlar tarafından temsil edilen kesimlerin bir burjuva olup olmadığı sorusuna cevap aramışlardır. Eski ve yeni burjuvanın ortak noktası devlet eliyle kollanma sürecinin devam ettiği dikkate alındığında bu soruya net bir cevap verilemediğini söylenebilir. Hele 2016 darbe girişiminden sonra cevap vermek çok daha zor olmaktadır. Bu noktada devlet eliyle birikim yaratma sürecinin hem Ülgener hem Buğra tarafından devam ettirildiği saptamasını hatırlayarak, bunun yanında, Ülgener'in tarihi bir kesiti alarak olayları değerlendirmenin sınırlılığına dikkat çekerek, Türk toplumunda zihniyetin çok farklı biçimlerde kendini tekrarladığı veya önemli ölçüde değişmediği kanaatine ulaşılmaktadır. Ülgener'e göre dün kimin hakkıyla tüccar veya işadamı, kimin icazet sahibi olduğunu ayırt etmenin kolay olmadığı gibi, bugün de kimin tüccar, kimin politikacı olduğunu ayırt etmek kolay değildir. Orijinal ve başarılı bir modernleşme için, Türk toplumu ve ekonomisinin geçirdiği süreçleri daha iyi anlamak için zihniyetimizin derinlerine inerek ne kadar değiştiğimize bakmak gerekiyor. Dolayısıyla

din-siyaset-ekonomi ilişkilerinin tarihsel sürekliliği altında büyük ekonomik değişimleri gerçekleştirilmemesi gibi kötü olasılığı da düşünmek gerekiyor.

İdeal kapitalizmdeki rasyonelleşme, hukukun üstünlüğü, mülkiyet hakları, rekabet, birikim yaratma gibi unsurlarla, Türkiye'deki fiili kapitalizmin özelliklerini kıyaslayarak bir tarih değerlendirmesi yaptığımızda net bir şey söylemek mümkün değildir. Ama bazı genel çıkarımlar yapabilmek mümkündür. Ülgener ve Buğra'ya baktığımızda Türk zihniyetinin, kurumsal veya politika yapısının değişip değişmediği sorusuna evet demek kolay değildir. Buğra'nın da ifade ettiği gibi, Cumhuriyet döneminde devlet eliyle değişik kesimlerin birbirilerini dışlaması üzerine kurulu bir sermaye birikim modelinin devam ettiği söylenebilir. Kapitalizm açısından bu bir adım gerileme olarak değerlendirilebilir. Bir zamanlar dışlanan Siyasal İslam, şimdi kendi dışındakilerini dışlamaktadır. Dün olduğu gibi dini kimlik ve ilişkiler önemli bir sermaye ve birikim aracına dönüşmektedir. Ülgener'in vurguladığı gibi, ikbal kapısı devlet veya tarikatlardan geçmektedir. İleri doğru giden ise Türk demokrasinin aldığı yoldur. Konjonktür ve dış güçlerin müdahale edemediği ve modern ve geleneksel çekişmesinin düzenli bir birikim süreci yaratıp yaratmadığı sorusuna basit ve net bir cevap yoktur. Acemoğlu'nun vurguladığı gibi toplumsal kurum ve zihniyetin sömürücü veya geliştirici olması, toplumsal zenginleşmeyi belirleyen en önemli faktörlerdendir. Fakat bu kurum ve zihniyetten geliştirici olanların nasıl belirlenebileceğine dair elde bir reçete yoktur.

Zihniyet ve kurumsal gelişimimiz tarihsel sürekliliği içinde kendiliğinden değişim ve dönüşümünü sürdürürken, dış müdahalelerden etkilenmesi modernleşme ve birikim sürecini olumsuz yönde etkilemektedir. 2016 darbesinden sonra siyaset, tarikat ve devlet ilişkilerinin farklı bir anlam kazanıp kazanmadığına cevap vermek, 2016 öncesi din-devlet-siyaset-ekonomi ilişkilerine cevap vermek kadar zordur. Ama makroekonomik bakış açısıyla genel bir çıkarımda bulunabiliriz: Büyüme dinamiklerimize baktığımızda, %4 büyüme hızından ithalatın getirdiği verim artışını düşersek %1 civarında seyreden net büyüme hızının zihniyetin ve kurumsal yapının pek değişmediğini gösterdiği söylenebilir.

Kaynakça

- Buğra Ayşe ve Savaşkan, Osman (2014), **Türkiye'de Yeni kapitalizm Siyaset, Din ve İş Dünyası**, İletişim yayınları,
- Buğra, Ayşe (2003) **Devlet ve İşadamları**, İletişim Yayınları
- Fukuyama, Francis (2012), **Devlet İnşaası**, (çev. Türkan Çolak), Profil Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Şevket (2018), **Uneven Centuries Economic Development of Turkey since 1820**, USA: Princeton Press.
- Polonyi, Karl (2007), **Büyük Dönüşüm**, (Çev.A. Buğra), İletişim Yayınları.
- Ülgener, Sabri F. (2015), **Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı**, Derin Yayınları İstanbul
- Ülgener, Sabri F. (2017), **İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası**, Derin yayınları

Birikim Tarzı ve Zihniyet Dönüşümü: Sabri F. Ülgener ve Ayşe Buğra Işığında Türkiye 'de Yeni Kapitalizm (?)

İstanbul.

Ülgener, Sabri F. (2018a)“Gelenekçi bir toplumun İktisadi Kıymetler ve Zihniyet meseleleri”, **Sabri Fehmi Ülgenerin Makaleleri**, Derleyen: Ahmet Güner Sayar, Derin yayınları, ss. 299-312.

Ülgener, Sabri F. (2018c), “İslam Hukuku Ve Ahlak Kaynaklarında İktisat Siyaseti meseleleri”, **Sabri Fehmi Ülgener Makaleler**, Derleyen: Ahmet Güner Sayar, Derin yayınları, ss. 78-118.

Ülgener, Sabri F., (2008), **Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler** , Derin Yayınları İstanbul

Ülgener, Sabri F.,(2018b) ,“İktisadi Hayatta Zihniyetin Rolü ve Tezahürleri”, **Sabri Fehmi Ülgenerin Makaleleri**, Derleyen: Ahmet Güner Sayar, Derin yayınları, ss. 4-52.

Weber, M. (1985) **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çev.Zeynep Aruoba), İstanbul: Hil yayınları.